

Օ Տ Ա Ր Ա Ձ Գ Ի Ն

(Լէօնիդ Անդրեեւի)

Ուսանող Չիստեակովը առաւօտեան ժամը տասնմէկից մինչև երեկոյեան ութը զբաղուած էր զանազան տներում դասեր տալով, իսկ համալսարան գնում էր միայն չաբաթը մի անգամ, չորեքշաբթի օրերը, երբ պարապմունքները աշակերտների հետ ուշ էին սկսում, այն էլ միայն մի բողբոջ, որպէս զի պնդելը անունը նշանակէր դասախօսութիւն յաճախողների ցուցակում: Դասախօսութիւններին նա երբէք չէր յաճախում և նոյն իսկ չը գիտէր, թէ որտեղ էին գտնուում երկրորդ կուրսի իրաւաբանների լսարանները, որովհետև սաստիկ չէր սիրում պրոֆեսսորներին և մտադիր էր առաջիկայ գարնան ընդմիջտ գնալ արտասահման ու այնտեղ ապրել և ուսանել: Հէնց այդ էր պատճառը, որ այնքան աշխատանք էր յանձն առել, և այդ նըպատակով էր, որ փող էր յետ դցում, իսկ երեկոները, դասերից վերադառնալուց յետոյ նստում էր ու գերմաներէն սովորում: Վճռել էր գնալ Գերմանիա, Բեռլին: Մի տարուց ի վեր այնտեղ ապրում էր նրա հին ընկերներից մէկը, որ չուտ-չուտ երկար ու ոգևորուած նամակներ էր գրում և իւրաքանչիւր նամակում յորդորում էր նրան, որ նոյնպէս գնար Բեռլին:

Բայց երբեմն-երբեմն երեկոները Չիստեակովի գլխում ինչ որ բան ազմկում էր՝ ջրաղացի անուի վրայից թափուող ջրի նման, յոգնած աչքերի առջև նշույլին էին տալիս աշակերտների անախորժ դէմքերը, և սաստիկ ցաւ էր զգում ձախ կողքում: Այդ ժամանակ այլ ևս անկաքելի էր պարապել, և նա կամ պոկում էր անկողնում և սկսում հաշւել կիտած փողերը ու երազել իր ապագայ բեռլինեան կեանքի մասին, կամ

գնում էր ներքև, վաթսուներորսերորդ համարը, ուր երեկոները սովորաբար հաւաքւում էին իր կեցած համարներում, «Հիւսիսային Բեհուում» ապրող ուսանողները: Նա չէր սիրում այնտեղ հաւաքուող ուսանողներին, ինչպէս առհասարակ չէր սիրում իր շուրջը գտնուող ու կատարուող ամեն ինչ,— այն փողոցները, որով գնում-գալիս էր, այն սենեակը, որտեղ ապրում էր և առհասարակ այդ ամբողջ անկարգ-անկանոն, քուսային, բարբարոսավարի կողմից և անհեթեթ կեանքը: Նոյնիսկ բարբարոսները էլ վատթար էին թւում նրան իր տեսած բոլոր մարդիկը, թէ փողոցներում և թէ տներում,—բարբարոսները խիզախ մարդիկ էին, իսկ սրանք լուրջ էին յարգում ոչ իրանց, ոչ ուրիշներին, և յաճախ երևան էր գալիս նրանց մէջ բռնի բռնութեան և տխմար անգթութեան սոսկալի ուրուականը: Բայց այն գիտակցութիւնը, որ ինքը ընդ միշտ հեռանալու է նրանցից և շուտով տեսնելու է ուրիշ մարդիկ, լաւ մարդիկ և ապրելու է օրինաւոր ու բարի կեանքով,—հաշտեցընում էր նրան մնացող մարդկանց հետ և տարօրինակ թախիծ ու մեղմ կարեկցութիւն էր զարթեցնում նրա սրտում: Եւ երբ նա գնում էր նրանց մօտ իր բարձր հասակով, իր նեղ ու հիւսանգոտ կրծքով, ճգնաւորի անարիւն դէմքով և տենդայնօրէն փայլող աչքերով, նրա յուշիկ «բարև՝ ձեզ»-ը հնչում էր իբրև տխուր հրաժեշտի ողջոյն:

Իսկ ներքեւում, վաթսուներորսերորդ համարում, միշտ տիրում էր անհող ուրախութիւն ու աղմուկ: Այնտեղ սաստիկ շատ զարեջուր էին խմում ու ծխում, երգում ու գոգոցում և քընում էին և՛ տախտակամածի, և՛ բազմոցների վրայ, ուստի և օդը կապտած էր ու ծանր, սողորուած գինոգու (սպիրտի) և տառեխի հոտով, և ամեն բանում տիրում էր այնպիսի յարատև ու անյաղթելի անկարգութիւն, որ Չիստեակովին երբեմն թւում էր, թէ այդ էլ մի առանձին տեսակ կարգ է:

Սենեակի տէրերն էլ, Վան'կա Կոստիւրինը և Պանովը՝ շատ նման էին իրանց սենեակին,—նոյնպէս անկարգ և նոյնպէս անկարգութիւնը օրէնք դարձրած, նրանք առաւօտեան թէյի տեղ օդի կամ զարեջուր էին խմում, գիշերները լուսացնում էին, իսկ ցերեկները քնում:

Շատ քիչ գոյք ունէին նրանք, բայց պատուհանների վրայ միշտ շարուած էին լինում զանազան մեծութեան դատարկ շշեր և մի լաւ դաշնակարան (հարմոնիում), իսկ սպտի վրայ՝ մի դափ և մի եռանկիւն: Այն ժամանակից ի վեր, երբ նոյն համարներում ապրող մի ուսանող, սերբ Ռայկօ Վուկիչը, մի գիշեր դափն առած անցուդարձ արեց միջանցքում՝ և սարսափելի

վախեցրեց բոլոր կացողներին, որոնք դուրս պրծան սենեակնե-
րից՝ կարծելով թէ տունը կրակ է ընկել,—սպասուեոր Սերդէյը
ամեն երեկոյ ժամը տանմէկին դալիս, դափը տանում էր մին-
չև միւս առաւօտ, իսկ առաւօտեան յետ էր բերում՝ երկու չիշ
գարեջուր էլ հետը, և երկարաբեխ վա՛նկա Կոստիւրինը, որ
առաւօտները շատ մոայլ էր լինում, դափ ածելով մի կարճ ու
մոայլ տաղ էր ասում։ Սյնուհետև լսւում էին դաշնակարանի
հնչուն և ուրախ գեղգեղանքները—և սկսւում էր անհեթեթ և
Զիտեակովի համար անհասկանալի օրը։

Երբ երեկոյեան վաթսուհորսերորդ համարն էր գալիս
նեղկուրծք, հիւանդոտ Զիտեակովը, վրան կրելով աշխատա-
ւոր օրուայ և կենսական խիստ որոշ նպատակի հետքերը, ըն-
կերական խումբը հանդիպում էր նրան թեթև հեգնութեամբ և
անբարեացակամութեամբ։

—Օտարազգին դալիս է,—յայտարարում էր վա՛նկա Կոս-
տիւրինը։ Եւ ուսանողները ծիծաղում էին, որովհետև Զիտ-
եակովը՝ ամբողջ գէմբովը, երկար մազերովը և ուսանողական
տնադգեստի (тужурка) տակից երևացող կապոյտ վերնաշապ-
կովը՝ ամենից քիչ էր նման օտարազգու։ Արտասանութիւնն էլ
կատարեալ վելիկոռուսական էր՝ փափուկ, կոկ և մտածկոտ։

Ուսանողները նրան չէին սիրում այն պատճառով, որ նա
բոլորովին անտարբեր էր վերաբերւում նրանց կեանքին, չէր
հասկանում այդ կեանքի հրճուանքները և նմանում էր մի մար-
դու, որ երկաթուղու կայարանում նստած սպասում է գնաց-
քին, ծխում, խօսում է, նոյն իսկ կարծես գրաււում է, բայց
աչքը ժամացոյցից չի հեռացնում։ Իր մասին ոչինչ չէր պատ-
մում, և ոչ ոք չը գիտէր, թէ ինչու քսանինը տարեկան հասա-
կում հազիւ երկրորդ կուրսումն է, բայց յաճախ և շատ մանրա-
մասնօրէն խօսում էր արտասահմանի և արտասահմանեան կեան-
քի մասին։ Եւ ում որ առաջին անգամը տեսնէր՝ մեղմ հրճուան-
քով կը պատմէր մի լուր, որ չը գիտեմ՝ որտեղ էր լսել և երբ,
այն է՝ թէ Ուրիստիանիայի ամենալաւ հրապարակում ժողո-
վուրդը երկու գեղեցիկ յուշարձան է կանգնեցրել Բեռլինում և
Իրսէնին նրանց կենդանութեան օրով, և Բեռլինում ու Իրսէնը
այդ հրապարակով անցնելիս տեսնում են անեղծ մետաղից չի-
նած իրանց արձանները և այնքան խանգաղատւում են ժողովրդ-
դական սիրոյ այդ ցոյցից, որ երկուսն էլ լաց են լինում։ Եւ
այդ պատմելիս՝ Զիտեակովը հայեացքը դարձնում էր մի կողմ,
և աչքերը արտասուակալում էին ու կարմրում։

Սիրում էր նա խօսել նոյնպէս այն բանի մասին, թէ որ-
քան փող է յետ գցել արտասահմանի համար, այն է՝ երկու հա-

րիւր քսան րուբլի, և մի անգամ նոյնիսկ բոլոր ուսանողներին ձանձրացրեց զանգատուելով, թէ մի ընտանիքում լըրարար տանմէկ րուբլի կտրեցին նրա դասավարձից: Առանց այլայլութեան վարձը կտրեցին. իսկ երբ սկսեց պահանջել, սկզբում ծիծաղեցին վրան, իսկ յետոյ դուրս արին:

—Արիւն-բրտնքով վաստակած փողերս կտրեցին,—ասում էր նա զայրոյթով ու թախծով:—Որ լաւ հաշւենք, գուցէ դուրս գայ, որ երկու տարուայ կեանք եմ մաշել այդ փողը վաստակելու համար:

—Լաւ, հերիք է նուազ,—վրայ բերեց Վան'կա Կոստիրինը,—կուղեւ, մեր մէջ հաւաքենք քեզ համար այդ տանմէկ րուբլին:

Կոստիրինը պարզ սրտով առաջարկեց այդ և շատ զարմացաւ ու վիրաւորուեց, երբ Չիստեակովը վրդովմունքով մերժեց իր առաջարկութիւնը:

—Ընկեր-տղայ չես,—ասաց Կոստիրինը յանդիմանութեամբ, և ամենքը համաձայնեցին, որ Չիստեակովը ընկեր-տղայ չէ:

Այդ երևում էր նաև այն բանից, որ նա արհամարհական անտարբերութեամբ էր վերաբերւում ուսանողական բոլոր շահերին,—ինչքան էլ կարևոր բան պատահէր, որքան էլ տաքանային ամենքը վաթսուհորսերորդ համարում, նա լուռ կը մնար, մատներով մտքամոլոր կը դափահարէր սեղանը, իսկ եթէ վիճաբանութիւնները երկարէին, կը սկսէր յօրանջել ու վեր կը կենար, կ'երթար գերմաներէնով պարապելու:

—Ես այստեղի մարդ չեմ,—կ'ասէր՝ կատակի ձևով ներդուծիւն խնդրելով, բայց նրա կատակում ինչ որ տարօրինակ և չը գիտեմ ինչու վիրաւորական ճշմարտութիւն կար: Եւ միւսների համար անախորժ էր զգալ, որ իրանք ամենևին չեն ճանաչում այդ նեղկուրծք մարդուն, որ այդպէս ուղղակի դիմում է զէպի իր նպատակը և չի ուղում ասել, թէ որտեղից է այդքան ոյժ ու վճռականութիւն իր հիւսնդոտ կրծքում: Նրան չէր սիրում մանաւանդ Վան'կա Կոստիրինը: Սա բարձրաճիտ կօշիկներ էր հագնում, ամառն էլ գիւղում եղած ժամանակ գիւղացավարի էր հագնւում, սիրում ու յարգում էր ամեն ինչ, որ ռուսական է, օղի, կվաս, իւղալի շէր ու մուժիկներին, և աշխատում էր խօսել կոպիտ ձայնով ու ռամկավարի,—кажется-ի տեղ кажись էր ասում և շուտ-շուտ գործ էր ածում давека բառը: Նա չէր հասկանում Չիստեակովի յամառ ձգտումը զէպի արտասահման և՛ չը գիտեմ ինչու՝ նրան դատում էր այնպիսի երևոյթների կարգը, ինչպէս են սպիտակ ձեռնոց-

ները, երբէք չը գինովնալը, այցելութիւնները և նորատարազ կօշիկները: Չիստեակովին ընորոշելու համար, բացի «ընկեր-տղայ չէ» խօսքերից, նա գործ էր ածոււմ երկու մակդիր—արիս-տոկրատ և շան ճրագ:

Միւսները անտարբեր էին վերաբերոււմ դէպի ամեն ինչ, որ ուսուսկան է, յաճախ նոյնիսկ պախարակոււմ էին զուտ ուս-սական բաները և ասոււմ էին Չիստեակովին, թէ իրանք էլ ու-րախութեամբ կ'երթային արտասահման ապրելու և սովորելու, եթէ փող ունենային: Իսկ Չիստեակովը յորդորոււմ էր նրանց, ապացուցանոււմ էր, թէ փող միշտ կարելի է գտնել, յուզոււմ էր, բայց յետոյ ուշադրութեամբ նայոււմ էր նրանց բարեսիրտ, կիսահարբած ունիւններին, յիշոււմ էր նրանց մշտական ծոյլ ու զեղխ կեանքը և անտարբերութեամբ լռոււմ: Նստոււմ էր մի անկիւնում, ճիւղտուած անկողիններից մէկի վրայ և այտեղից՝ վերին աստիճանի դռնատ, նեղկութեւք ու վճռական՝ դիտոււմ էր միւսներին իր փայլուն ու հեռուն նայող աչքերով:

Իսկ միւսները ուրախ զուարթ ապրոււմ էին իրանց հա-մար երիտասարդութեան ու առողջութեան անհոգութեամբ, կարծես թէ ոչ երէկ կար նրանց համար, ոչ էգուց, ոչ էլ անի-ծեալ հարցեր, որ անիծեալ իրականութիւնը բերոււմ է իր հետ: Լայնաթիւղունք, մազոտ, հաստավիղ, մանրաչքանի ու բթահա-յեաց Տոկաչովը ցոյց էր տալիս մկանների ոյժը, կշառքարեր էր բարձրացնոււմ և ամենքին ստիպոււմ էր նայել ու հիանալ իր վրայ,—նա մարմնամարդական ընկերութեան անդամ էր, ոյժից զատ ոչինչ չէր ընդունոււմ և բացէիբաց արհամարհոււմ էր համալսարանը, ուսանողներին, գիտութիւնը և ամեն տեսակ հարցեր: Շատերն էլ նրան ատոււմ էին, բայց վախոււմ էին նրա վիթխարի ոյժից, նրա կոպտութիւնից, որ ոչնչի առաջ կանգ չէր առնոււմ, և նոյնիսկ յետիւց չէին համարձակոււմ վատ խօսել նրա մասին: Եւ երբ որեւէ մէկը, համբերութիւնը հատած, սկը-սոււմ էր վիճել հետը, միշտ այսպիսի խօսքերով էր սկսոււմ վէճը.

—Ի հարկէ, ամեն մարդ իրաւունք ունի այս կամ այն հա-մոզմունքն ունենալ, բայց կարծես դու, Կոստեա, սխալոււմ ես...

Իսկ նա այդպիսի նուրբ քաղաքավարութիւններ չէր հաս-կանոււմ և առանց այլևայլութեան վերջ էր տալիս վէճին.

—Արժէ միթէ ձեզ պէս յիմարների հետ վիճել: Եթէ ձեր իրաւունքը ինձ տային, ամեն օր բոլորիդ էլ ախոռատանը ճի-պոտով կը ծեծէի:

Եւ ամենքը ձևացնոււմ էին, թէ նա կատակ է անոււմ, ու ծիծաղոււմ էին: Սկսեալի տէրը, Պանովը, սոխ էր չոթոււմ տա-

ռեխի համար ու լաց էր լինում. Ռայկօ Վուկիչը, — մի ցածրահասակ սերը՝ չոր, ջլուտ, կորաքիթ, սուր ու երկձիւղ կզակով, որի վրայ բուսնում էր ծակծկող խողանաձև միրուք, ու կախ ընկած բեխերով, — լուռ նայում էր օդին, սպասելով, թէ երբ կածեն բաժակները: Շատ տարօրինակ մարդ էր այդ Ռայկօն: Սթափ ժամանակը լուռ էր, իսկ երբ մի քիչ օդի էր խմում, սկսում էր կոտորած ու ծիծաղելի ուռեսերէնով տաք-տաք ու յամառ կերպով պատմել Սերբիայի մասին՝ ինչ որ մանր-մունք ու անհետաքրքրական բաներ, — կուսակցութիւնների մասին, արմատականների ու թիւրքերի մասին, ինչ որ Բոդեմիչ ազգանունով անպիտան ու սարսափելի մարդու մասին և էլի ինչ որ մի բանի մասին: Եւ այնքան գովում, փառաբանում էր իր փոքրիկ ու քոնձոռտ Սերբիան, որ ամենքը ծիծաղից թուլանում էին ու սկսում էին ձեռք առնել նրան:

— Տէր Աստուած, — զարմանում էր Վան'կա Կոստիւրինը: — Մեծ-մեծ խօսում է Սերբիայի մասին, բայց որ հարցնես, ամբողջ Սերբիան հազիւ այս տառեխի չափ լինի: Որ թիւրքը ուղի, ամբողջապէս բերանը կը դնի ու կուլ կը տայ:

— Բկումը դէմ կ'առնի, — առարկում էր Ռայկօն, քստմնելով բեխերով, կզակով, սուր-սուր ու մանր աչքերով և առհասարակ իր ամբողջ փոքրիկ փշփշոտ ու ջլուտ կերպարանքով:

— Կը թքի, դէն կը գցի. կ'ասի՝ ինչ անպիտան բան է ևղել: Ռայկօն կարմրատակում էր, բարկացած աչք էր ածում բոլորին և կատաղած չալտում էր.

— Էչեր:

Ու գնում էր իր համարը: Ընկերները հոհում էին, իսկ Զիստեակովը, տխուր-տխուր ժպտալով՝ մտածում էր, — այ քեզ յիրաւի փոքրիկ ու տխուր երկիր՝ կուարար ու թոյլ բնակիչներով, ուր միշտ անկարգութիւն է տիրում, և ուր ամեն ինչ մանր է ու ողորմելի, ինչպէս զինուոր ձևացող երեխաների խաղը: Եւ խեղճը գալիս էր փոքրիկ Ռայկօի վրայ, և սիրտն ուղում էր նրան էլ իր հետ արտասահման տանէր, որպէս զի այնտեղ իսկական, լայն ու խելացի կեանք տեսնէր:

Շչերը կիսով չափ դատարկուելուց յետոյ՝ ուսանողները սկսում էին երգել ու նուագել և մէջներից մէկին ուղարկում էին Ռայկօի յետեից, որ դափ ածելու մասնագետ էր համարւում: Ռայկօն գալիս էր ու սկսում էր մոայլ դէմքով դափ ածել, իսկ աչքերը վառւում էին գայլի աչքերի պէս և այնպիսի սուր հայեացքով, ինչպէս կրէտի խայթոցը: Եթէ սկսում էին շատ ուրախանալ, և տաքացած արեւները սկսում էր եռ գալ երակներում, Վան'կա Կոստիւրինը տեղիցը վեր էր թռչում, ու-

սերը թօթւում էր ու պարում էր ուսաց ժողովրդական պարը: Պէտք էր տեսնել, թէ ինչպէս այդ ծանրաբաշխ ու անշնորհք մարդը զարմանալի թեթեւ կերպով պարում էր ու փետուրի նման թռչում սենեակի մէջ, ինչպէս կրնկով կտկտացնում էր տախտակամածը, ճշում, բղաւում, և ամբողջ սենեակը կարծես պտոյտ էր գալիս ու զոզում նրա ոտնաձայնից, զաշնակարանի կլկլան հնչիւններից և դափի որոտագոշ դրմդրմբոցից: Եւ բոլոր նալոզների աչքերը փայլում էին, ոսկրները շարժ էին գալիս, և մէկը կամ միւսը քաշւում էր մի անկիւն, յուսահատ հրճուանքով թափ տալիս ձեռքը և կրծքի խորքերից սրտմաշուկ ու քաղցր հառաչ արձակում: Եւ բոլորը գծերի նման էին թւում Չիստեակովին:

Պարը վերջացնելով՝ Վան'կա Կոստիւրինը հեծն խնդրում էր Ռայկօին.

—Դէ, թէ տղայ ես, Ռայկօ, ցոյց տուր, թէ ինչպէս են պարում ձեզնում: Այսպէս հօ չեն կարող:

—Այդպէս չեն կարող, բայց աւելի լաւ կարող են:

—Որ այդպէս է, մի վախեցիր, ցոյց տուր: Ես գիտեմ, ձեզնում լաւ են պարում:

Ամենքը խնդրում էին, և Ռայկօն, վախկոտ ու զայրացկոտ հայեացք գցելով շուրջը, դէն էր գնում դափը: Յետոյ դէմքը վայրագ ու արիւնարբու արտայայտութիւն էր ստանում, և նա մի քանի տարօրինակ, թափոտ ու ծակող շարժումներ էր անում—կարծես ոչ թէ պարելու էր, այլ խեղդելու, ճանդառելու և սպանելու: Այդպէս՝ առանց նուագածութեան՝ լուրջ ու մի քիչ անուշիկ արտայայտութեամբ պարելով, նա այնքան նման էր փորրիկ վայրենիի, որ ամենքը քրքիջ էին բարձրացնում, և նա նորից վերաւորւում էր, սկսում էր հայհոյել ու դուրս էր գնում սենեակից:

«Ի՜նչ կոպիտ մարդիկ են» — մտածում էր Չիստեակովը, և խեղճը գալիս էր փոքրիկ Ռայկօի վրայ, որ այնքան սաստիկ սիրում էր իր փոքրիկ հայրենիքը:

Վաթսունչորսերորդ համարում լինում էր նաև մի ուսանող Կարուհեւ ազգանունով, միշտ միատեսակ տրամադրութեամբ, միշտ ուրախ, և փոքր ինչ զոռոզ: Նրա եղած ժամանակ ամեն ինչ փոքր ինչ փոխւում էր, — միայն լաւ երգեր էին երգում, ոչ ոք Ռայկօին ձեռք չէր առնում, և ուժեղ Տոլկաչովը, որի ոչ ամբարտաւանութեանը չափ կար, ոչ ստորաքարշութեանը, կամակատարութեամբ օգնում էր նրան վերարկուն հագնելիս: Իսկ Կարուհեւը երբեմն դիտմամբ իբր թէ մոռանում էր նրան բարեւել և ստիպում էր զանազան խաղեր անել՝ վարժուած չան նման:

—Դէ, մա՛ի կտոր, բռնի սեղանի ոտքիցը ու բարձրացրու։

Տոլկաչովը ինքնագոհ կերպով բարձրացնում էր սեղանը։

—Դէ հիմի ծռի այս քսանկոպէկանոցը։

Տոլկաչովը ծռում էր ու ամաչկոտ կերպով ասում.

—Իսկ հայրիկա կրակքաշիկից օղակ էր շինում։

Բայց կարուհւր արդէն այլևս չէր լսում նրա ասածը և գնում էր խօսելու միայնակ նստած Չիստեակովի հետ։ Չիստեակովի հետ նա միշտ լուրջ էր լինում և բժշկի պէս կարեկցօրէն ուշադիր, և խօսելիս մօտիկից ու փաղաքջօրէն նայում էր աչքերի մէջը։ Չիստեակովին էլ խղճում էր նրան և միշտ համոզում էր, որ իր հետ գնաց արտասահման։

—Հը, գնում էք,—հարցնում էր կարուհւր։

—Երկու հարիւր քսան կայ։ Հարիւր ութսուն էլ դեռ պէտք է։ Իսկ դուք,—ժպտում էր Չիստեակովը։

—Ես՝ չէ՛։ Դժուար կը լինի ձեր բանը այնտեղ, հոգիս։ Ձեր առողջութիւնը...

—Այնտեղի կլիման լաւ է։

—Ճիշտ է, բայց աւելի լաւ կը լինէր կրիմ գնայիք...

Չիստեակովի գունատ դէմքը աւելի ևս զուռնատուեց և կոպերը կարմրատակեցին։ Կսկծից ու սարսափից դողալով, կարծես թէ սրտիցը պոկում էին իր արտասահմանը, չչնչաց վշտահար ու յուսահատ.

—Ես այստեղ կը մեռնեմ։ Կը մեռնեմ։ Տէր Աստուած, այնտեղ մարդիկ կան, այնտեղ կեանք կայ, իսկ այստեղ...—նա յուսակոտոր թափ տուեց ձեռքը։

—Դէ լաւ, դէ լաւ, հանգստացնում էր նրան կարուհւր։

—Որ այդքան ուզում էք, գնացէք, Տէր ընդ ձեզ։

—Այնտեղ, գիտէք,—խանդաղատօրէն չչնչում էր Չիստեակովը,—այնտեղ Որիստիանիայում Բեռլինում արձան են կանդնեցրել կենդանութեան օրով։ Նոյնպէս և Իրանին։ Եւ նրանք ամեն օր. . . անցնում են մօտովը ու տեսնում այդ Տէր Աստուած։ Գէթ արժանանայի միայն ոտք դնել այդ հողի վրայ, գէթ մի անգամ չնչել այդ օդը. . . Կուրծքս թոյլ է. շատ կարելի է, ասում են, թոքախտ ունեմ։ Երանի այնտեղ մեռնէի։

Կարուհւր փաղաքջօրէն զգուհեց նրա ծունկը։

—Ձեք մեռնիլ։ Մեզ բոլորին կը թաղէք։ Ինչպէս երեւում է՝ կեանքը կարգին ճմուռ է ձեզ։ Շատ ջղային էք։

—Ջղային,—ժպտաց Չիստեակովը։—Ի՛նչ ջղեր, այստեղս է,—նա խփեց իր կրծքին,—այստեղս է այրել-խորովել ձեր կեանքը։

Եւ սկսեց պատմել, թէ ինչպէս արտասահմանում ամեն ինչ Մայիս, 1903.

էժան է, և միայն մարդիկ են թանկ, և ոչ թէ այնպէս, ինչպէս Ռուսաստանում, որտեղ ամեն ինչ թանկ է, իսկ մարդիկ՝ էժան:

II

Տարուայ երկրորդ կէսին Ձիստեակովի վիճակն աւելի դժուարացաւ: Ուժը պակասեց, ձախ կողքը սկսեց աւելի յաճախ ցաւել, և դասերին շատ հեշտ էր գրգռում, մանաւանդ որ աշակերտները բխամիտ էին, ծոյլ ու յանդուգն: Վաթսունչորսերորդ համարի ուսանողական կեանքն էլ դէպի վատը փոխուեց: Այդ համարում մի դէպք պատահեց, որ ամենքը շատ շուտ մոռացան, բայց Ձիստեակովը չը կարողացաւ մոռանալ, որովհետեւ այդ դէպքը շատ կսկիծ պատճառեց նրա սրտին: Նոյեմբեր ամսին էր. ուժեղ Տոլկաչովը՝ չը գիտեմ ինչու՝ կռիւ սկսեց վան'կա Կոստիւրինի հետ ու ապտակեց նրան: Երեկոյ էր, գիշերուայ մօտ էր. ուսանողները խմբով կանգնած էին բակում. բոլորն էլ թունդ հարբած էին և պարզ չէին հասկանում եղածը: — Ինչո՞ւ ես խփում, — գոռաց Կոստիւրինը:

— Այ թէ ինչու, — ասաց Տոլկաչովը և մէկ էլ այնպէս խփեց, որ Կոստիւրինը երկուտակուեց, քիչ մնաց վայր ընկնէր, և ատամները արնոտեցին: Բոլորն էլ յօնքերը կրտեցին, սկսեցին դողդողալ, բայց ոչ ոք միտ չ'արեց միջամտել, և միայն Ձիստեակովը՝ հիստերիկական ճիչ արձակելով՝ յարձակուեց վիթխարի Տոլկաչովի վրայ ու անշնորհ կերպով խփեց նրան, այնպէս որ իր բուլթ մատը ցաւացրեց: Յետոյ ինչ որ ծանր բան՝ փթանոց քարի նման իջաւ գլխին, նա վայր ընկաւ, իսկ երբ տեղից բարձրացաւ, բոլորը շրջապատել էին նրան ու վրայ էին պրծնում դէպի Տոլկաչովը, բայց չէին խփում, այլ միմիայն գոգոցում էին: Բայց և այնպէս Տոլկաչովը մի քիչ վախեցաւ ու սկսեց արդարանալ, աշխատելով մեղքը դցել Կոստիւրինի վրայ, որ մի կողմ կանգնած՝ սև լորձուք էր թքում ձեան վրայ ու ասում.

— Միթէ այնպէս կարելի է, տղերք:

Տաս րոպէից յետոյ Տոլկաչովին ու Կոստիւրինին հաշտեցրին: Նրանք ձեռք տուեցին իրար ու համբուրուեցին, իսկ Ձիստեակովը ձեռները իրար խփեց ու լաց եղաւ ցաւից, կսկծից ու զայրոյթից:

— Տէր Աստուած, համբուրում է իրան ձեծողի հետ: Այդքան էլ ստորութիւն:

— Քեզ ինչ, — ուսն ի վեր հարցրեց Տոլկաչովը. — Ուղում ես, բռնեմ քեզ, կարովն այն կողմը դցեմ:

—Օտարազգիք,—արհամարհաբար ասաց Կոստիւրինը, ու ամենքը զոտոռալով ու ծիծաղելով՝ գնացին դէպի դարպասը, իսկ Չիստեակովը բարձրացաւ իր սենեակը, պառկեց ու այդպէս պառկած երկար ժամանակ լալիս էր մութ տեղը։ Բռնութիւնը, անարդարութիւնը թուիսպի պէս կանգնած էին նրա գլխին, և հեռաւոր, անմատչելի դրախտ էին թուում նրան օտար, լուսաւոր երկիրները։ «Երանի մի տեսնեմ ու թէկուզ իսկոյն մեռնեմ»,—մտածում էր նա արտմաշուկ կարօտով։

Միւս օրը Կոստիւրինը ամաչեց իր արածից ու գնաց Չիստեակովի սենեակը, ուր մինչ այդ երբէք ոտք չէր դրել։ Ներս մտնելով՝ նա երկար ժամանակ շփոթուած աչք էր ածում չորս կողմը ու գովում սենեակը։

—Ի՜նչ լաւ է այստեղ։ Կարծես կոյսի խուց լինի,—ասաց նա ու յանկարծ սկսեց լալ, և մի կողմ ծռուած երկար բեխերի վրայով սկսեցին դլորուել ու ընկնել հիւրանոցի կեղտոտ սեղանի կարմիր մահուդի վրայ արցունքի խոշոր ու վճիռ կաթիլներ։ Իսկ մի չարաթ անցած ամեն ինչ մոռացուեց, և Տոլկաչովը նորից սկսեց հիացնել ամենքին իր մկանների ոյժով, բայց Չիստեակովը չէր կարողանում այլ ևս առանց սարսափի նայել նրա կարմիր ու հաստ վզին ու ահագին բռունցքին և միշտ նրա ներկայութեամբ այնպէս թոյլ ու անօգնական էր զգում իրան, ինչպէս հաւի ձուտը բազէի առաջ։ Կոպիտ, անասնական ոյժը խրոխտաբար կանգնած էր նրա առաջ, և չը կար մէկը, որ պաշտպանէր նրան։ Այնուամենայնիւ այլ ևս ձեռք չէր տալիս Տոլկաչովին, սակայն սա առաջին անգամը արհամարհական ու անկեղծ բերքիւով ընդունեց այդ և այնուհետև յաճախ ասում էր նրան.

—Հը՞, օտարազգի, շո՛ւտ ևս արտասահման ֆանտազիստ ես։ Ծո՛ւտ արա, թէ չէ մի օր սատանան ականջիս կը փչի, ու կը բռնեմ, կողքիդ ոսկորները կը հաչւեմ։

Չիստեակովը զարհուրում էր, նա բան չէր ասում ու մրտածում էր ինքն իրան՝ «մինչև անգամ չի էլ հասկանում, որ անվայել բան է խօսել մէկի հետ, որ իրան ձեռք չի տալիս»։ Իսկ Տոլկաչովը հռնում էր.

—Մի վախեցիր, կատակ եմ անում։ Ինչի՞ն է պէտք քեզ պէս չան ճրագը։

Եւ ամենքը ազատ չունչ էին քաշում, որովհետև վախեցում էին, որ Տոլկաչովը ճիշտ որ կը բռնի ու կը ծեծի նրան, և երբեմն սկսում էին համոզել Չիստեակովին, որ հաշտուի հետը։

—Իսկապէս շատ լաւ տղայ է,—ասում էին կիսով չափ անկեղծօրէն, որովհետև յետեից էլ սիրտ չէին անում ճիշտ խօսել

Տօրկաչովի մասին և նոյն իսկ չէին համարձակուում անկեղծօրէն մտածել նրա մասին: Եւ միմիայն Կարուեւն տաաց, որ հաւանում է Չիստեակովի արածին, ու գրեթէ ոտքը կտրեց վաթսուներորսերորդ համարից:

Չիստեակովի փողը արդէն հասել էր երկուհարիւր իննսուների, և յոյս կար, որ գարնանամտին, ապրիլին, չորս հարիւրը կը լրանայ: Աւելի էլ կ'ունենար, բայց մի վաճառական դարձեալ վարձը կտրեց, տասը բուրլի պակաս տուեց, թէև խոտացել էր տալ, և բացի այդ՝ Չիստեակովը տասնհինգ բուրլի տուեց Ռայկօին, որ տանից գրեթէ ոչինչ չէր ստանում և ընկերների հաշուով էր ապրում (նրա սենեակավարձի մասը վան'կա Կոստիւրինն էր տալիս): Այդքան փող ունենալով զբոսաւում՝ Չիստեակովը աւելի հանգիստ էր ու վստահ: Ամբողջ երեկոներ սենեակումը նստած երազում էր, թէ ինչպէս հիանալի կ'ապրի արտասահմանում, և արդէն սկսել էր մանր-մունր բաները դարսել ճանապարհի համար: Եւ երբ այդ իրերը դասում էր, սիրտը լցւում էր մեղմ ու աղբիւրի ջրի նման վճիտ թախծով, ինչ որ հեռաւոր, անյայտ ու քաղցր բանի կարօտով, և միշտ թւում էր, թէ մոռանում է վերջնել հետը ինչ որ մի բան, ինչ որ սաստիկ կարևոր և թանկագին բան, առանց որի շատ անախորժութիւնների է հանդիպելու արտասահմանում:

Ընկերներին սկսել էր աւելի մեղմ վերաբերուել, չէր բարկանում վրաները, այլ միմիայն խղճում էր նրանց: Խղճում էր, որ մնում են Տօրկաչովի հետ, խղճում էր, որ այնքան շատ խմում են, և որ նրանց կեանքն էլ ուրիշների կեանքի նման գծողն է լինելու և տաղակալի, ու ոչինչ չէ յաջողելու նրանց այն լաւ բաներից, որոնց մասին երազում են երբեմն: Վայրենի երազի նման օտարոտի, քաոսային, մղձաւանջային կեանքը կլանելու է նրանց, ինչպէս լալիւ է հագարաւոր ուրիշներին, և ի զուր կ'անցնեն նրանց ջանքերը՝ մի ուրիշ, լաւագոյն կեանք ստեղծելու: Եւ մանաւանդ խղճում էր եռանդուն և խիզախ Կարուեւին, որ ուզում է գլխովը պատը քանդել ու վերջին ժամանակները սաստիկ մռայլացել է ու դիւրագրգիռ դարձել:

— Արի գնանք, — համոզում էր Չիստեակովը:

— Ո՛ւր, — չէր հասկանում Կարուեւը:

— Արտասահման էլի:

Կարուեւը գրգռուած պատասխանեց.

— Ես էլ կարծում եմ՝ ինչ է ասում, — բայց իսկոյն զսպեց իրան ու քաղաքավարի աւելացրեց. — Ի հարկ է, ինչո՞ւ էք մընում, գնացէք: Կը բժշկուէք, ջղերդ կը հանգստայնէք:

— Ուզում եմ ամառը Շվեյցարիայում ապրել:

—Շատ լաւ կ'անէք,—գովեց կարուսէրը և քաղաքավարի մնաս բարեւասաց, ինչպէս մի անձանօթ մարդու։ Ինքն էլ ուր որ գնալու էր առժամանակ։

Մարտի մէջերքին վաթսունչորսերորդ համարի տէրերից մէկի, Պանովի, անուանակոչութեան օրն էր։ Նա հրաւիրել էր նաև Չիստեակովին։ Արդէն ձիւնը վեր էր կացել, և սահնակներին փոխարինել էին անուաւոր կառքեր։ Երբ Չիստեակովը դուրս եկաւ վերջին դասից, դարնանամտի քաղցր թարմութիւն ու ջերմութիւն խից երևաին։ «Քիչ է մնացել մինչև դնալս»,—մտածեց նա, և սիրտը թռչունի նման թրթռաց, և հոգու մէջ ծագեց ինչ որ տխրութիւն, ինչ որ կսկիծ, ինչպէս ծագում է առհասարակ մի տեղից երկար ժամանակով հեռացողներին սըրտում, և խեղդուեց համատարած բերկրութեան և ցնծութեան ալիքում։

Վերևում տարածւում էր գիշերային սև երկինքը, և երկնքի երեսով խորհրդաւոր կերպով սլանում էին սպիտակ ամպերի ահագին քուլաներ, որպէս վիթխարի սպիտակ թռչուններ։ Մի ուղղութեամբ էին սլանում նրանք, և նրանց աբաղ ու անձայն թռիչքը կարծէք մի հզօր կոչ լինէր նոյնպիսի ազատ ու երջանիկ թռիչքի։ «Քիչ է մնացել, քիչ»—մտածում էր Չիստեակովը։

Նրա դալուց շատ առաջ էին հաւաքուել հիւրերը վաթսունչորսերորդ համարում։ Արդէն թէյ ու օղի խմել էին և պատրաստւում էին երգելու։ Չիստեակովը յոգնած նստեց մի անկիւնում դարսած վերարկուների վրայ ու սկսեց բարեհալած տխրութեամբ դիտել իր ընկերներին, —մի ամիս էր մնացել ընդամենը, և նա հեռանալու էր նրանցից երկար ժամանակով, նոյնիսկ ընդ միշտ։ Խմբովին երկու ուսանողական երգ երգեցին, իսկ յետոյ առաջ անցան երեք հոգի՝ կոնսերվատորիայի աշակերտուհի Միխայլովան, որ լաւ սոպրանո ձայն ունէր, ինքը սօնատէրը, որ երգում էր ուժեղ ու սիրուն բաւ ձայնով, և մի չիկահեր ուսանող, որ տենոր էր։ Լոռութիւն տիրեց, և բասը սկսեց երգել միայնակ ու դանդաղ, և Չիստեակովը ցնցուեց, —ախճան անակնկալ սիրուն էր երգը։

Поко—койной но-о-очи всѣмъ уста-а-вшимъ...

(Բարի գիշեր բոլոր յոգնածներին...)

Հանդիսաւոր անդորրութեամբ, վսեմ թախծով ու սիրով էին համակուած այդ վեհ և հզօրապէս զուսպ հնչիւնները,—ինչ որ մի մեծ ու մութ էութիւն, որպէս ինքը գիշերը, ինչ որ մի ամենատես, ուստի և կարեկցող ու անհունապէս տխուր էութիւն, հանդարտ պարուրում էր երկիրը իր քնքոյշ քօղով, և մինչև երկրի ծայրագոյն եզրերը պէտք է հասնէր նրա հզօր և

զուտապ ձայնը: «Բայց, Տէր իմ, մեր մասին է այդ երգը, մեր մասին»,—մտածեց Չիստեակովը և ամբողջ մարմնով ձգուեց դէպի երգիչները:

Եւ երբ մարեց վերջին հնչիւնը, մէջ մտաւ հնչուն տենորը ու կրկնեց նոյն խօսքերը, —կարծես թէ երկիրը արձագանդ տուեց այդ կարեկից ու քաղցր խօսքերին, և աղաչանք էր հնչում նրա աղօթող ձայնում:

—Покойной но-о-очи всё-а-в-шимъ...

Եւ նոյն վեհ վշտով ու անդորրութեամբ սփռուած էր տարածութեան մէջ խաւարակերպ, առնական բար:

—Весь день свой отдыха не зна-а-в-шимъ...

(Որոնք ամբողջ օրը հանգիստ չեն ունեցել...)

Ինչ որ, արցունքի շիթերի նման, շողշողուն ու թանկագին բան ընկաւ երկնքի բարձունքից և թափանցեց լայն ու թաւ բաւի խաւարի միջով ու մեղմ, ջերմ հառաչով խառնուեց երկրորի հեծեծանքներին:

—Трудомъ купившимъ сво-ой по-о-кой!...

(Որոնք աշխատանքով են գնել իրանց հանգիստը...)

«Տէր իմ, Տէր իմ, այդ սա է երգում»,—մտածեց Չիստեակովը, դիտելով օրիորդի զունատուած դէմքը:—«Օ, հոգեակ, մեր մասին է այդ, մեր մասին»:

Եւ երեք ձայնքը խառնուելով իրար, թափանցելով միմիանց մէջ, ի մի ձուլուելով և մի վեհ ու վշտալի ներդաշնակութիւն կազմելով, կրկնեցին:

—Покойной ночи всё-а-в-ставшимъ,

Весь день свой отдыха не знавшимъ,

Трудомъ купившимъ свой по-о-кой!

Յետոյ ուրիշ տխուր երգեր երգեցին, բայց Չիստեակովը այլևս ոչինչ չէր լսում, և նրա ամբողջ էութիւնը թրթռում էր անհուն կարեկցութիւնից գէպի ինքը, որ ամբողջ օրը աշխատում էր անխոնջ, և գէպի ինչ որ մի անդէմ, միեծ էակ, որ կարիք ունէր անդորրութեան, սիրոյ և մեղմ հանգստի:

Նրան սթափեցրեց Ռայկօ Վուկիչի շուրջը սկսուած ուրախ ու աղմկալից խօսակցութիւնը: Դարձեալ ձեռք էին առել Ռայկօին, իսկ նա՝ սովորութեան հակառակ՝ լուռ էր, և միմիայն կրէտի խալթոցի պէս սուր աչքերն արագ-արագ անցնում էին մէկի վրայից միւսին, և շարժւում էր երկճիւղ, ցցամաղ կզակը:

—Ասա տեսներ, Ռայկօ,—հարցնում էր Վան'կա Կոստիւրինը,—ձերոնց բոլորի քթերն էլ կեռ են քոնի նման:

Ռայկօն դանդաղ կերպով պատասխանեց.

—Այս քանի օրերս սահմանի վրայ սպանել են Բոյովիչ անունով մի սերբի: Թիւրքերն են մորթել:

Եւ ամենքը պարզ երեակայեցին այդ Բոյովիչ ազգանունով մորթուած սերբին, որի մեռելատիպ դեղին քիթը կեռ է Ռայկօի քիթի նման, և որի կոկորդի վրայ երևում է մի լայն ու սև վէրք: Տպաւորութիւնը անախորժ էր, և Կոստիւրինը չինձու ծիծաղով ասաց.

—Ի՜նչ մեծ բան է: Տեղումը չատ կան:

Ռայկօն քստմնեց, դռնատուեց, և երկճիւղ կզակի փշերը դողացին: Եւ երբ սկսեց խօսել, ձայնը մետաղական խիստ հընչիւն ունէր:

—Դու խաբեբայ ես: Ինչո՞ւ ես ոռւսաց ժողովրդական պար պարում: Դու հայրենիք չ'ունես, տուն չ'ունես: Դու խող ես:

Պատասխանը Չիստեակովը տուեց, կարծես թէ նրան էր ուղղուած յանդիմանութիւնը: Խուլ ձայնով և հանգիստ ասաց.

—Իսկ դու, Ռայկօ, սիրում ես Սերբիան:

—Իհարկէ՝ սիրում եմ:

Ամենքը լուռ էին, և Ռայկօն վերցրեց հացի կլոր դանակը ու թափ տալով օդի մէջ՝ վայրենի կերպով գոռաց.

—Կը սպանեմ: Ա՛խ, եթէ իմանաք՝ սրբան սաստիկ է զայրոյթս: Ի՜նչպէս կսկծում է սիրտս: Ա՛խ, ի՜նչպէս կսկծում է սիրտս...

Ուժգին կերպով դանակը նետեց դէպի պատը, և դանակը տափակ կողմով դիպաւ պատին ու զրնգալով յետ թռաւ: Ռայկօն առանց ընկերների վրայ նայելու դուրս եկաւ սենեակից:

Կէս ժամ անցած՝ Չիստեակովը գնաց նրա յետևից. նրա խեղճը դալիս էր փոքրիկ Ռայկօի վրայ, որ այդքան սաստիկ սիրում էր իր փոքրիկ իրան այդպէս մահացու կսկիծ պատճառող հայրենիքը: Երբ նա դեռ անցնում էր երկարուկ, կիսամութ միջանցքով՝ մոլորուելով միակերպ, միանման դռների մէջ, աւկանջին հասան ինչ որ ոռնոցի կամ օգնակոչի նման օտարոտի հնչիւններ: Դռներից մէկի վրայ կաւիճով գրուած էր «Ռայկօ Վուկիչ», և այնտեղից էին գալիս այդ տարօրինակ և այժմ արդէն բարձրաձայն հնչիւնները: Չիստեակովի թխթխկոցին պատասխան չ'եղաւ, և նա ներս մտաւ՝ պատուհանի լուսաւոր ֆոնի վրայ աղօտ կերպով որոշելով Ռայկօի փոքրիկ, սրածև կերպարանքը, — մութ սենեակի պատուհանում նստած Ռայկօն երգում էր արտասովոր բարձր կոկորդային ձայնով:

—Ռայկօ, — կամաց ձայն տուեց Չիստեակովը:

Բայց Ռայկօն չէր լսում: Նա չը լսեց դռան թրխկոցը, չը լսեց Չիստեակովի ոռնաձայնն ու իր անունը, նա երգում էր՝

աչքերը յառած դիմացի մրոտած բարձր աղիւսէ պատին: Հեռաւոր հայրենիքի մասին էր երգում. նրա խուլ տանջանքները, որբացած մայրերի ու կանանց արցունքներն էր ողբում. աղաչում էր իր հեռաւոր հայրենիքին՝ տանել իրան, փոքրիկ Ռայկօն ու թաղել հայրենի հողում և երջանկացնել իրան՝ հնարաւորութիւն տալով մահից առաջ համբուրելու իր ծննդավայրի դետինը. կատաղի վրէժխնդրութեան մասին էր երգում. սիրոյ և կարեկցութեան մասին էր երգում դէպի յաղթուած եղբայրները, սերը Բոյովիչի մասին, որի կոկորդի վրայ լայն ու սև վէրք է երևում, նրա մասին, թէ ինչպէս սաստիկ կսկծում է փոքրիկ Ռայկօի սիրտը, որ ինքը անջատուած է մայր հայրենիքից, իր թշուառ, բազմատանջ հայրենիքից:

Զիստեակովը չէր հասկանում երգի բառերը, բայց լսում էր հնչիւնները, իսկ այդ հնչիւնները՝ վայրենի, քիտ ու տարերային, ինչպէս մայր երկրի հառաչները, և աւելի նման անտէր մնացած շան ոռնոցի, քան մարդկային երգի, տողորտած էին այնպիսի անել թախծով ու կծու ատելութեամբ, որ առանց բառերի էլ պարզ կերպով երևում էր երգչի արիւնշուայ սիրտը:

Ռայկօի ձայնը մարեց՝ մի բարձր, զայրալից զիլ հնչիւն արձակելով, և երկու ընկերները երկար ժամանակ մնացին այդպէս լուռ նստած: Յետոյ Զիստեակովը աւելի մօտեցաւ Ռայկօյին ու տեսաւ գայլի աչքերի նման վառուող չոր ու զայրագին աչքերը:

— Ռայկօ, — ասաց, — վաղուց է՝ հայրենիքդ չես տեսել, Գնա տես. ես փող կը տամ քեզ: Աւելորդ փող ունեմ:

— Տուն կայ՝ այնտեղ, — մտախոհ ասաց Ռայկօն:

— Ի՞նչ տուն:

— Տուն էլի: Ձեռ իմանում՝ տունն ինչպէս է լինում: Եւ երբ սայլը անցնում է մօտով, ճոռում է, վայ-վայ է ասում:

— Ա՛ռ այս փողը, Ռայկօ:

— Մի խանդարի ինձ, ասաց Ռայկօն: — Մի խանդարի, խնդրեմ: Գնա ձերոնց մօտ: Ինձ մենակ թող: Սիրտս այրում է կսկծից:

Բայց Զիստեակովը չը գնաց ընկերների մօտ, այլ բարձրացաւ իր սենեակը և միթնում Ռայկօի պէս նստեց պատուհանում ու սկսեց նայել երկնքին, որի երեսին ինչ որ լաւ բան կարդաց այսօր: Էլի այնպէս խորհրդաւոր ու լուռ սլանում էին՝ վիթխարի սպիտակ թռչունների նման ամպերը, և նրանց արանքին վիհերի պէս սևին էր տալիս անյատակ երկինքը, բայց օտար և սառն էր այժմ այդ երջանիկ թռիչքը և ոչինչ չէր ասում մտազբաղ մարդուն:

—Շուտով ես էլ այդպէս կը թռչեմ»,—մտածում էր Չիստեակովը, աշխատելով նորոգել մի ժամ առաջ զգացած ազատութեան ու թեթևութեան զգացմունքը, բայց կրճքումը ծագում էր մի ուրիշ, անորոշ ու զօրեղ զգացմունք, ծագում էր ու սաստկանում և թրթռում ու թրպրտում այնտեղ, ինչպէս թռչունը վանդակում, եւ նա հասկացաւ, թէ ինչ էր այդ. նա հասկացաւ, որ ինքն էլ Ռայկօի պէս սաստիկ ուզում էր երգել և նոյնպէս երգել հայրենիքի մասին: Եւ նա ուրախացաւ, որ հասկացաւ այդ, ժպտաց և բոլորովին պարզ զգաց կրճքումը փակուած աղաչանքի ձայները և ջերմ ու հնչուն արցունքները: Բերանը բաց արեց, բայց մտածեց, որ յանկարծ մէկը կարող է ներս մտնել ու տեսնել իրան երգելիս, և ամաչելով այդ բանից՝ դուռը կողպեց բանալիի երկու պտոյտով: Եւ գէպի պատուհանը վերադառնալիս, չը գիտեմ ինչու, օտների ծայրերի վրայ էր գընում:

—Դէ,—ասաց ինքն իրան ու սկսեց երգել ինչ որ մի բան առանց բառերի—և այնքան զօւժ, այնքան անվճռական էր իր արձակած ու ողորմելի ջղաձկութեան մէջ մնած ձայնը, որ սարսափ եկաւ վրան: «Պէտք է խօսքեր գտնել, առանց բառերի չի կարելի»,—չտապեց արգարացնել նա ինքն իրան ու սկսեց բառեր փնտրել, և շատ բառեր անցան մաքրով, բայց չը կար նրանց մէջ և ոչ մէկը, որ բղխէր հայրենասիրութեան զգացմունքից: Նա լարեց իր ամբողջ յիշողութիւնը, ամբողջ երևակայութիւնը, փնտրեց անցեալում, փնտրեց կարդացած գրքերում—և շատ կային հնչուն ու գեղեցիկ խօսքեր, բայց չը կար և գէ մէկը, որով կարողանար տանջուող գաւակը դիմել իր մայր-հայրենիքին: Նա շատ լաւ զգում էր այդ խօսքը, նա տեսնում էր այդ խօսքը և գիտէր, թէ ինչով է դանազանուում ուրիշ խօսքերից,—միւս բոլոր խօսքերը տափակ են ու աղքատ, ինչպէս եկեղեցու դռան մուրացկանները, իսկ այդ խօսքը թաթախուած է արեան ու արցունքի մէջ, ջերմ է, ինչպէս հրաշէկ ածուխը, և պայծառ, ինչպէս երկնային հուրը,—և այդ խօսքը պտտում էր լեզուի ծայրին, բայց չէր կարողանում գտնել: Եւ այնպէս դատարկ ու աղքատ զգաց իրան, ինչպէս յետին, ամենայետին մուրացկանը, որի հողին չոր է ու ցամաք, ինչպէս իրան նետուած ողորմութիւնը:

—Տէր Աստուած, Տէր Աստուած,—ինչպիսի բան է այս բայց չէ որ ես լաւ մարդ եմ, լաւ մարդ:

Եւ մտածեց, որ աւելի չուտ կարող է գտնել փնտրածը, եթէ սկսի գրել: Դողրոջուն ձեռներով կտորատելով լուցկիները՝ վառեց մոմը, կատաղաբար վայր գցեց սեղանից գերմաներէնի

դասագիրքը, մի թերթ թուղթ դրեց առաջը ու գլուխը կախ գցած՝ խոր մտածմունքի մէջ ընկաւ։ Եւ ձեռքը՝ խորզելով ու անվճռական կերպով՝ դրեց։

«Հայրենիք»։

Ու կանգ առաւ։ Ու աւելի հաստատ կերպով կրկնեց.

— Հայրենիք։

Ու արագ-արագ, խոշոր տառերով վերջացրեց.

— Ներքի ինձ։

Զիստեակովը նայեց իր դրածին և երեսնիվայր ընկաւ թղթի վրայ ու լաց եղաւ կարեկցութեան զգացմունքից դէպի հայրենիքը, դէպի ինքը, դէպի բոլոր աշխատաւորները, որոնք չը դիտեն, թէ ինչ է հանդիսոր։ Եւ նա սարսափ զգաց, որ կարող էր հեռանալ հայրենիքից երկար ժամանակով, նոյնիսկ ընդմիջտ ու մեռնել ափսոսեղ, օտար երկրում և մարող լողութեամբ ականջ դնել խորթ ու օտար խօսքերի։ Եւ հասկացաւ, որ չի կարող ապրել առանց հայրենիքի ու չի կարող երջանիկ լինել, մինչ թշուառ է հայրենիքը, և այդ նոր զգացմունքի մէջ կար հզօր բերկրութիւն և հզօր, տարերային, հաղարածայն վիշտ։ Այդ զգացմունքը խորտակեց այն չղթաները, որոնց մէջ տառապում էր նրա հոգին, ի մի ձուլեց նրա հոգին իր անյայտ, բիւրանձն, բազմատանջ եղբօր հոգու հետ, և կարծես հազարաւոր հրեղէն սրտեր երեքացին նրա հիւանդոտ, ցաւատանջ կրծքում։ Եւ ջերմ արցունք թափելով, ասաց.

— Ա՛ն ինձ, հայրենիք։

Իսկ ներքեում նորից սկսեց երգել Ռայկօն, և վայրենօրէն ազատ ու անվեհեր էին զայրագին ու վշտոտ հնչիւնները նրա երգի։

Թարգ. Տ. Թ.